

Нові пріоритети традиційних напрямів збереження бібліотечних фондів

ЛЬОДА Любов Мирославівна

Завідувач відділу реставрації та консервації рідкісних
видань Львівської національної наукової бібліотеки
України імені В. Стефаника
e-mail: lloda@i.ua

ДЗЕНДЗЕЛЮК Леся Степанівна

Молодший науковий співробітник відділу реставрації та
консервації рідкісних видань Львівської національної
наукової бібліотеки України імені В. Стефаника

Анотація

Окреслено концепції заходів, спрямованих на збереження документа, як основного джерела інформації. Підкреслено значення наукової реставрації документів на сучасному етапі розвитку науки. Піднято питання професіоналізму реставратора.

Ключові слова: реставрація, збереження фондів, методи.

Abstract

Concepts of measures to save the document as a fundamental source of information were outlined. The importance of scientific restoration of documents at the present stage of scientific development was underlined. It was raised the question of restorer professionalism.

Keywords: restoration, funds preservation, methods.

Проблеми збереження документних фондів повсякчас були і залишаються спільними для всіх бібліотек. Вони залежать від якості матеріальних складових пам'яток писемності та друку, способів їх виготовлення, а також умов, у яких вони

Третя науково-практична конференція «Сучасні проблеми
діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства»,
29 вересня 2011 р, Львів, Україна

перебувають. Важливо, що інформаційна цінність документів пов'язана із фізичним станом матеріальної основи, позаяк пошкодженими чи частково зруйнованими виданнями користуватись практично неможливо. За своєю структурою діяльність задля збереження бібліотечних документів є складною. Вона має декілька площин, які взаємодоповнюючи одна одну сприяють збільшенню тривалості активного використання фондів одиниць і продовжують життя раритетам. Непрямий вплив, направлений на сповільнення старіння і запобігання пошкодженням документів шляхом створення умов, оптимальних для їх збереження та використання називається профілактичною консервацією. Вона дозволяє забезпечити – правильне зберігання, користування, транспортування і експонування документних фондів. Відновлювальна консервація складається в основному, з прямого впливу на документи і направлена на сповільнення подальшого погіршення їх стану. Реставрація ж полягає у безпосередньому впливі на пошкоджений або зруйнований документ, мета її наскільки можливо, зберегти його естетичну, історичну та фізичну цілісність. Організація збереження бібліотечних колекцій передбачає як кваліфіковану консервацію так і реставрацію, яка насамперед базується на прецизійному дослідженні пам'яток писемності та друку. Задля встановлення експлуатаційних властивостей документів у бібліотеках здійснюється експертна оцінка стану збереженості фондів, періодично проводяться кваліметричні огляди. Вони дозволяють фіксувати ступінь збереженості видань, своєчасно виявити пошкодження і з'ясувати їх причини, скорегувати умови зберігання та використання фондів, встановити доцільність передачі документів на реставрацію досвідченим фахівцям чи здійснити відповідні профілактичні заходи. Передовсім необхідно звертати увагу на відповідні режими та умови зберігання фондів, котрі повинні забезпечувати якщо не

постійні волого-температурні параметри, то хоча б зменшити амплітуду їх коливань. Варто також ліквідувати чи мінімізувати руйнівний вплив світлових променів. Важливим аспектом забезпечення матеріальних складових документів від пошкоджень є й санітарно-гігієнічний стан фондів та книгосховищ. Виконання вимог превентивної консервації дозволяє не тільки призупинити на деякий час руйнівні процеси, але й зберегти інформаційну цінність видань на тривалий період. На сучасному етапі розвитку науки про консерваційний захист документних фондів бібліотек удосконалюються два напрями: збереження інформації та збереження її носіїв. Кожен з них базується на конкретних заходах, які вимагають належних підходів. Якщо для першого доконечним є наявність відповідного апаратного забезпечення для переформатування та перенесення інформаційного змісту документів на нові носії, то другий напрям є більш традиційним, має тривалий період становлення, сьогодні ж ґрунтується на нових поглядах щодо значення усіх конструктивних складових документу. Для реалізації заходів по збереженню об'єкта, як основного носія інформації, належить надавати перевагу превентивній консервації і лиш при необхідності, проводити реставрацію. Остання також має різні підходи: менш руйнівний спосіб – без демонтажу складових і більш узвичаєна реставрація – з повним демонтажем і послідовним виконанням заходів над кожним окремим елементом. Діагностична експертиза яка виконується перед проведенням реставраційних операцій дозволяє визначити склад і стан пам'ятки писемності та друку; ідентифікувати обсяг і природу змін; оцінити причини пошкодження; визначити види і масштаби необхідних робіт. А допуск, контроль та оцінювання результатів реставраційних робіт виконує реставраційна рада. Забезпечення користувачів необхідною інформацією та збереження її для наступних поколінь – основна мета і завдання бібліотек. Для дослідників книги такою інформацією служить не

тільки текст, але й матеріали, з яких вона виготовлена: папір, чорнило, фарби, пергамент, шкіра, тканина, дошки, нитки, метал, слонова кістка і т.п., а також всі артефакти, внесені в досліджуваний об'єкт у процесі його побутування. У минулому, для надання документам фізичної та естетичної цілісності, при реставрації дозволялося змінювати їх структурний склад, зокрема використовувати нові форзаци, нитки та шнури для шиття книжкового блоку, виготовляти каптали, що порушувало цілісну автентичність пам'яток.

Сьогодні фахівці звертають увагу на різновиди шиття книжкових блоків, притаманні конкретним епохам, що дозволяє встановити час і локалізувати місце виготовлення оправи книги. Фіксують відмінності і у методах кріплення опор до кришок оправи через різноманітні системи отворів, тунелів та каналів. Дотримання технічних прийомів та характеристичних особливостей, властивих кожному історичному періоду, дозволяє фахово виконати реставрацію книги, не змінюючи її архітектоніки. При реконструкції чи реставрації дошок оправи звертають увагу на їх конфігурацію. Адже наявність кантів, рантів, рант-фальцу, жолобів допомагає дослідникам у періодизації розвитку високомистецького ремесла виготовлення оправи.

Поетапна реставрація всіх демонтованих аркушів може порушити єдність декоративного орнаменту на обрізі книжкового блоку. Наявність словесника, виконаного різнокольоровими фарбами, або ж орнаментальне торшонування обрізу мають як інформативну, так і оздоблюючу функцію. Тому їх збереження є обов'язковим, а отже доцільна реставрація без демонтажу. Особливу увагу слід надавати і капталу. Цей елемент конструкції книги виконує досить важливу роль. Він може бути виготовлений зі шкіри, шнура чи ниток з дотриманням різних технік. Каптали різняться за орнаментальним вирішенням та конструктивними

особливостями, виготовляються безпосередньо на книжковому блоці чи незалежно від нього. Може мати свої характерні особливості й кріплення капталів, як до блоку, так і до дошок оправи. Вивчення всіх технічних нюансів, практичне відтворення їх при реставрації, дозволяє зберегти історичну доктрину мистецтва створення книги, як артефакту культури.

Важливими конструктивними елементами кодексу є й форзаци. Вони бувають не тільки білими чи однотонно кольоровими, але й декоративно-орнаментальними, ілюстративно-інформативними. Форзаци доцільно зберігати навіть у тому випадку, коли вони не виконують свого функціонального навантаження. Адже періодизаційна ідентифікація форзацного паперу (наявність водяного знаку чи спосіб декору) може служити вказівкою на час створення оправи чи переоправлення книги. Варто звертати увагу також на способи кріплення форзаців – пришивний, прошивний чи накидний, у різних модифікаціях. Рельєфність корінця книги – плаский, чи заокруглений, з виділеними чи прихованими бинтами також вказує на розвиток культури творення книги в певний історичний період. Тому максимальне збереження автентичності повинно бути чи не одним з основних правил реставрації.

При виконанні реставраційних операцій необхідно звертати увагу і на необхідність усунення старої непрофесійної реставрації. Так, у церковній практиці, у зв'язку із поділом на конфесії, поширеним було заклеювання окремих фрагментів друкованого тексту новим, рукописним, у потрібній для користувача редакції. Такі заклейки вказують на зміни теологічно-філософської думки, а при їх вилученні, реставратор, намагаючись зберегти автентичність, власне порушує її. Заклейки, які містять маргінальні надписи також служать джерелознавчим матеріалом для істориків, книгознавців, допомагають у розкритті хронології побутування манускрипту чи стародруку. Тому так важливо при плануванні будь яких

реставраційних втручань зважувати їх доцільність та застосовувати найбільш щадні способи та засоби.

Наукова реставрація документів виступає сьогодні вагомим фактором збереження інформації. З високосенситивного ремесла, яким вона була кілька століть, реставрація трансформується у складну наукову діяльність, яка передбачає проведення фізико-оптичних, фізико-хімічних, а також, що не менш важливо, й історико-мистецтвознавчих досліджень. Пройшовши декілька етапів свого розвитку, вона зміцнилася як теоретично, так і методологічно і, тісно переплівшись із рядом спеціальних дисциплін, становить зараз зовсім нову, ще відносно молоду науку, яка й далі перебуває у стадії формування. Особливість сучасних реставраційних уявлень полягає у тому, що реставрація все більше сприймається не тільки як спосіб збереження фізичної цілісності пам'яток писемності чи друку, але й як своєрідний метод їх дослідження. На даний момент пам'ятка сприймається як єдиний за своєю структурою, однак змінний у часі об'єкт, адже постійно продовжуються як процеси старіння матеріалів, так і доповнення документу атрибутами побутування (маргінальні надписи, печатки, наклейки). Попередні непрофесійні ремонти мали як позитивний напрям, адже зберігалась фізична цілісність об'єкта, так і негативний – покращення естетичного вигляду за рахунок втрати первинності (обрізання блоку, заміна автентичної оправы на нову і т.п.). Сьогодні реставратор книги постійно співпрацює із спеціалістами інших галузей знань (фізиками, хіміками, біологами, мистецтвознавцями, істориками, кодикологами, палеографами). Кожен раз, працюючи над пам'яткою, він розширює можливості досліджень, здобуває все нові знання, перебуває у курсі нових відкриттів. Оскільки для виконання найнеобхідніших реставраційних операцій деякі з документів вимагають проведення демонтажу, то часто такі, приховані від ока дослідника, знахідки відкриває саме

реставратор книги. Тому важливим моментом реставрації є фіксування та документування в уніфікованому науковому реставраційному паспорті пам'ятки не лише переліку та перебігу всіх заходів, застосованих на практиці матеріалів і методів, а і виклад супутніх досліджень, опис нової розкритої інформації. Правильне розшифровування інформації, закладеної в матеріальних носіях, збагачує науку про книгу, а сам реставратор виступає у ролі дослідника. Таким є сучасне бачення мети реставрації та справи збереження історичної, інформаційної та мистецької цінності пам'яток писемності та друку.

Сьогодні піддається переосмисленню й поняття професіоналізму реставратора. Його роль як простого ремісника і виконавця рутинних ручних операцій втратила свої позиції, а на перше місце виступає роль захисника інтересів автентичності пам'ятки та її цінностей. Функціональна майстерність складає тільки частину поняття «професіонал». Його становлення відбувається впродовж всієї діяльності і частиною цього процесу є постійна освіта та переоцінка методів і цінностей.

Реставраційні об'єкти в очах фахівця мають особливу художню, історичну, документальну, естетичну, наукову, духовну або релігійну цінність, є культурним надбанням суспільства і складають матеріальну та культурну спадщину, яка передається від покоління до покоління. Оскільки турбота про них лежить на плечах консерватора-реставратора, то він несе відповідальність не тільки перед самими об'єктами, але й перед їх творцями, авторами, суспільством та майбутніми поколіннями. Всі ці умови служать збереженню культурного надбання незалежно від його віку, цілісності або цінності.

Важливі знання історичних засад творення книги і для безпосередніх зберігачів, а навіть і користувачів фондами бібліотек. Адже трапляється, що для покращення стану документу, вони намагаються самотійно (непрофесійно)

усунути пошкодження, несвідомо використовуючи шкідливі матеріали. Наприклад, для укріплення розривів застосовують клейку стрічку, клеї із незворотною дією, латки з кислотного паперу та ін. Такі заходи замість покращення стану наносять руйнування та першкоджають збереженості пам'яток. Вишкіл бібліотечних кадрів із врахуванням знань з консервації документів, поглиблення їх через семінарські заняття може стати вагомим внеском у справу належного збереження документів.

Основоположною роллю всієї бібліотечної спільноти є вивчення та збереження культурного надбання для теперішнього і майбутніх поколінь і саме консерватор-реставратор повинен і може сприяти розумінню культурної цінності як з погляду її фізичної цілісності так і з естетичної та історичної значимості.